

Марко КНЕЖЕВИЋ\*

ИЗВЕШТАЈ СА КОНФЕРЕНЦИЈЕ:  
„180 ГОДИНА ОД РОЂЕЊА И  
110 ГОДИНА ОД СМРТИ НИКОДИМА МИЛАША“

У свечаној сали Правног факултета Универзитета у Београду, од 15. до 16. априла 2026. године, одржала се јубиларна међународна научна конференција посвећена лику и делу Никодима Милаша, далматинског епископа и једног од највећих српских канониста и црквених правника 19. века. Конференција се састојала из четири сесије, током два дана трајања. Свака сесија је постављена као особена тематска целина: у првој сесији излагачи су се бавили Никодимом Милашом као епископом, канонистом и правником, у другој сесији појединим посебним аспектима његовог дела из области канонског права, у трећој сесији сложеним односом цркве, права, друштва и идентитета, као и правним наслеђем Никодима Милаша. У четвртој сесији тема је била рецепција римског права у канонском праву. На крају сваке сесије, уприличена је занимљива дискусија у којој су учествовали излагачи, гости са иностраних универзитета, као и заинтересовани студенти. Модератори сесија су били: др Милош Станковић, др Нина Кршљанин и др Валентина Цветковић Ђорђевић. Приступ је био мултидисциплинаран, будући да су на конференцији узели учешће, не само правни историчари, већ и стручњаци из области кривичног права, цивилистике и других области.

ПРВИ ДАН КОНФЕРЕНЦИЈЕ: СЕСИЈА ПРВА

Конференцију је свечано отворио проф. др Бојан Милисављевић, декан Правног факултета Универзитета у Београду, посебно поздрављајући присутне професоре, колеге и сараднике, као и госте

---

\* Студент треће године основних академских студија на Универзитету у Београду – Правном факултету, имејл адреса: knezevicmarko253@gmail.com.

из домаћих научних установа и иностранства. У свом обраћању, нагласио је важност и вредност проучавања лика и дела Никодима Милаша и изразио задовољство чињеницом да је он био предмет стратешког истраживачког пројекта Правног факултета. Након обраћања декана, реч су узели и др Далибор Ђукић и др Милош Станковић. копредседници организационог одбора научног скупа, који су поздравили све присутне и захвалили се др Вукашину Станојловићу, секретару организационог одбора, на уложеном напору у циљу остварења овог захтевног пројекта. Проф. др Далибор Ђукић се, укратко, осврнуо на укупан значај Никодима Милаша у српској и општој православној црквеноправној књижевности. Након навођења основних биографских чињеница, постављања хронолошког оквира и историјских околности у којима је живео и деловао Никодим Милаш, реч је дата говорницима.

Присутнима се први обратио проф. др Зоран Мирковић са Правног факултета Универзитета у Београду са говором на тему која је гласила „Духовни светови Никодима Милаша у огледалу његове библиотеке“. Своје излагање професор Мирковић је започео увидом да је Милашев духовни свет обележен следећим градивним елементима: православном духовношћу, припадности српској и (преко мајке) италијанској нацији и завичајној привржености својој Далмацији. Књиге за своју библиотеку је почео да сакупља рано, још у време боравка у Кијевској духовној академији. Његова библиотека је у тренутку смрти бројала 4200 наслова. Иако је све своје књиге завештао Правном факултету до оснивања Богословског факултета, сплетом историјских околности целина библиотеке је, нажалост, нарушена, нарочито у току Другог светског рата. Ипак, у Архиву САНУ постоји књига у којој је Никодим Милаш извршио попис библиотеке, на основу које би заинтересовани истраживачи имали могућност да крену у реконструкцију духовних интересовања Никодима Милаша. Милаш се служио свим великим европским језицима: свега 60% књига било је написано ћириличним писмом, а и од тога велики број је био на руском језику. Потом следе књиге на италијанском, латинском и немачком језику. Велики број књига је имао богословску садржину, мада Милаш није скривао да га је највише занимало црквено право због „реалистичке црте његовог карактера“, како је умео да говори. Друге по заступљености су историјске књиге, будући да је једно време био студент историје у Бечу. Професор Мирковић је своје излагање завршио оштроумном Милашевом мишљу, формираном дубинским хришћанским разумевањем, да „народ који је успешно прошао кроз све фазе христјанизације губи способност за дивљачко поступање“.

Друга говорница била је др Станка Стјепановић са Правног факултета Универзитета у Источном Сарајеву, је у свом релативно кратком обраћању говорила о значају Никодима Милаша у тумачењу Законоправила Светог Саве, а своје излагање је започела читањем тропара Никодиму Милашу. Професорка је скренула пажњу на значај Милашевог дела из 1884. године „Крмчија савинска“. У уводном делу, Милаш је разобличавао уврежене погрешне називе тог дела и потенцирао важност коришћења веродостојног наслова „Законоправило“. Др Стјепановић је, узгред, подсетила скуп на први уџбеник из православног црквеног права Јевтимија Јовановића, писан према „Законоправилу“, али који је остао заборављен још од савременика. Његово дело користио је и Никодим Милаш, као и четири доступна преписа „Законоправила“, посебно Милешевски. Истакла је важност Милашевих боравака у Русији, где је могао да стекне увид о важном месту „Законоправила“ у тамошњем црквеном животу, као и да дође до преписа који су били од посебног научног интереса. Нарочито што је могао да дође до документа прворазредног значаја, новгородског примерка „Крмчије“. На крају, подвукла је важност памћења речи Никодима Милаша да је „за Србина понос да је прва законска књига по којој су се сви православни Славени кроз толике вијекове свој црквени живот упорављали потекла од предака његових“.

Након професорке Стјепановић, скупу се обратио проф. др Далибор Ђукић са Правног факултета Универзитета у Београду са темом о односу државне и црквене власти у српској и широј црквеноправној књижевности Милашевог времена, са идејом да идентификује Милашеве ставове у посматраном контексту. Већина тадашњих теоретичара је сагледавала односе државе и цркве из конфесионалног угла, који је нетипичан за каснија времена у којима доминира поглед са становишта државног поретка. Код грчких аутора доминантан је интелектуални утицај византијског права. Хиљаду осамсто седамдесет друге године у Цариграду, објављен је најстарији грчки уџбеник из црквеног права, који у византијском периоду налази узор за обновљену грчку државу. То је био манир свих каснијих грчких теоретичара. Сличан став заузима и Никодим Милаш, али у византијском праву покушава да пронађе елементе који би указивали на постојање неке врсте аутономије цркве. Анализирајући римокатолички и протестантски модел, ипак долази до закључка да је у православним државама православље државна вера. Никодим Милаш подвргава критици и османски и аустроугарски начин регулисања односа државе и цркве, али потоњи доживљава као бољи и себи ближи. Привлачи пажњу чињеница да Милаш не посвећује превелику пажњу православним државама свог времена. Касније тенденције у овој области

показују да византијски и уопште конфесионални модел регулисања односа државе и цркве све више губи на значају, да би кроз двадесети век постао потпуно превазиђен.

Последње излагање у првој сесији конференције са темом „Никодим Милаш о цркви у Русији“ имала је проф. др Нина Кршљанин са Правног факултета Универзитета у Београду. Пуно вредних података налази се у Милашевом најважнијем делу „Православно црквено право“, у којем аутор наводи важеће изворе црквеног права у више држава. У тој нумерацији, посебно је занимљива Русија, у којој је Милаш студирао и коју је добро познавао, будући да је имала специфичан поредак још од времена реформи Петра Великог. У Милашевој аутобиографији, пружени су подаци о његовом боравку и студијама на Кијевској духовној академији од 1867. до 1871. године. Др Кршљанин је посебно истакла значај интелектуалног утицаја који је професор црквеног права Петар Лашкарев (Петр Лашкарев) остварио на Милаша. У истој књизи Милаш говори о томе да је једини предмет о којем је стекао солидна знања на Академији било црквено право. У тој мери се заинтересовао за материју ове области права, да је имао намеру да постане професор у Кијеву. Међутим, у том науку га је омела породична трагедија, због које је морао да се врати кући. Милаш говори да су на основу „Регламента“ Петра Великог донесени и сви каснији прописи, од којих истиче „Устав духовних конзисторија“ и још четири документа: „Упутство свештеницима који надзиру округе“, „Упутство за надзорнике више манастира“, „Права и дужности парохијских одбора који издржавају цркве“ и „Права и дужности епитропа парохијских цркава“. Професорка Кршљанин је дошла до закључка да је кључне чињенице о „Регламенту“ и о „Уставу“ Милаш преузео из уџбеника Николаја Суворова „Курс црквеног права“. Једно питање је, међутим, оставила отвореним за будућа истраживања: који су други канонисти од којих је Милаш могао да сазна за ова четири прописа и изврши селекцију црквеноправних извора?

## ПРВИ ДАН КОНФЕРЕНЦИЈЕ: СЕСИЈА ДРУГА

На почетку друге сесије др Игор Вуковић, професор Универзитета у Београду – Правног факултета, излагао је на тему „Кривичноправног и православног погледа на самоубиство условљено принудом“. Професор је представио примере морално занимљивих случајева у житијама светих. Прича у тим текстовима се, у ствари, одвија на сличан начин. Рецимо: у османском периоду, виђени грчки младић пређе у исламску веру. Врло брзо, под утицајем породице и гриже савести, одлучи да се врати у хришћанство. Међутим, под те-

ретом савести, уз благослов свештеника, пријави се да поново посети кућу где је примио ислам. Како је то било недопуштено, следила је смртна казна и лице је стицало мучеништво. Постоји и скуп прича у којима су жене хрлиле у смрт ради заштите свог девичанства, које посебно бележи Св. Јован Златоусти. Професор Вуковић је поменуо и савременији пример жене из Енглеске, која је припадала Јеховиним сведоцима. Наиме, одбијајући сексуални однос, њен партнер ју је повредио ножем, због чега је завршила у болници. Услед своје припадности поменутој верској заједници, она је одбила трансфузију крви и умрла. Да је прихватила, преживела би. Предмет је правно занимљив, јер отвара дилему: како овакви случајеви утичу на идеју урачунавања и кривичне одговорности? Суд у Енглеској је, ипак, видео каузалитет смрти у повреди ножем и урачунао је смрт у кривичну одговорност учиниоца. Немачки аутори, пак, ствари тумаче потпуно супротно. Др Вуковић је поменуо и оце западне цркве. За разлику од Св. Августина, који у акту самоубиства у неким случајевима види оправдање у божјем призиву, Тома Аквински је доста крући – нема оправдања за самоубиство жене да би избегла мањи грех другога, без обзира на претњу да буде обешчашћена. Августинов став о призиву је близак ставу Св. Јована Златоустог. Сигурно је једно: из угла православне сотериологије спасења, забрањено је проузроковати мученичку смрт.

Други говорник био је др Милош Станковић, професор Правног факултета Универзитета у Београду, који је говорио о „Међузависности хришћанских вредности и садржине световног права у делима Никодима Милаша“. Према проф. Станковићу, тај утицај не мора да буде анахронизам у данашњем времену, што је показао у светлу три хришћанске вредности: љубави, вере и наде. Кад је реч о љубави, истакнут је Милашев текст о „Неодољивој мржњи као бракоразводном узроку у Аустријском грађанском законикџу“. Милаш није посматрао неоодољиву мржњу толико као правни, већ пре као психолошки појам, који је суштински супротан хришћанском концепту брака заснованом на љубави. Према Милашевом мишљењу, узрок престанка брака могу бити само физичка смрт, духовна смрт (промена вере) или морална смрт (прељуба). Љубав је конститутивни елемент брака као свете тајне. Ако ње нестане, Милаш је понудио одговор правећи следећу аналогију: као када човеку боли уд, не треба да га одстрани, већ излечи. Никодим Милаш је сматрао да су аустријски судови морали консултовати и православне епископе, ако би се појавио овакав случај. Др Станковић је веру (поверење) описао кроз доктрину симфоније државе и цркве. Никодим Милаш, наиме, критикује и цезаропапизам и папоцезаризам. За њега није било прихватљиво ни државно мешање у црквена питања, нити да се свештеници баве ци-

вилним стварима. Баш као што би цар требало као хришћанин да буде подређен патријарху, тако би требало и патријарх као грађанин да буде подређен цару. Ипак, идеја симфоније није опстала до данас, сем, по излагачевом мишљењу, у правном статусу Православног богословског факултета. Најоригиналнија Милашева идеја односила се на наду, што је приказано кроз рефлексију на кривично право. Никодим Милаш је сматрао да кроз систем црквених санкција не треба одбацити грешника, већ га приволети на покајање и преумљење. Постоје сличности са тим ставом у савременом кривичном праву, што се види у брисању из казнене евиденције или забрану дискриминисања учинилаца након издржавања казне. На крају, др Станковић закључује да „право лишено љубави постаје превише хладно и техницистичко, али и да љубав по себи, без правног оквира, може да прерасте у анархију“.

Након професора Станковића, реч је узео др Димитрије Ђеранић са Правног факултета Универзитета у Источно Сарајеву са говором на тему „О завјету Светог Никодима Милаша“. Др Ђеранић је, на почетку, истакао Милашеву оштроумност у мисли да су „творци цивилизација не људи, него њихови богови“, коју ће много касније изрећи Семјуел Хантингтон (Samuel Huntington). Никодим Милаш је имао занимљив став да православна црква не може бити „јуридичка особа“, тј. правно лице, јер је једна, света, саборна и апостолска црква. Милаш има привилеговано место као канониста, јер је постигао изворно тумачење канона, користећи изворне текстове на грчком језику. Наводећи Милашеву енумерацију извора црквеног права, професор се осврнуо на важно место грађанских закона. Грађански пропис из византијског периода, „Еклога“, означио је крај периода када је породица била „школа дисциплине“ и почетак периода када ће бити „школа врлине“. Значај християнизације потврдио је дански филозоф Серен Кјеркегор (Soren Kierkegaard), који је рекао да „свеколико наследно и породично право, али и остало грађанско и савремено европско право, свој извор има у ромејском християнизованом праву“. Говорник се осврнуо на значај Никодима Милаша и у ширим оквирима. У документу „Основи социјалне концепције Руске православне цркве“ (Основы социальной концепции РПЦ), Никодим Милаш је најцитиранији извор у делу који се тиче брака и породице. Правне норме из брачних правила СПЦ о сродству се и данас примењују у Србији, на основу чл. 4 Закона о неважности из 1946. Како је докторирао на материји права усвојења, било је најприродније да излагач да следећи доказ за своју тврдњу: познато је да када престане усвојење, престаје и сродство из усвојења. То правило се може пронаћи само у црквеноправним изворима (где једино изричито пише

„престанком усвојења престаје и сродство по усвојењу“), будући да га нема у Српском грађанском закону и Општем имовинском закону. Слично важи, рекао је професор, и за тазбинско сродство.

Четврти говорник био је гост са Правног факултета Универзитета у Санкт Петербургу др Вјачеслав Кондуров. Говорио је на тему „Традиционалне вредности и трансформације принципа секуларне државе у савременој Русији“. Прво је навео да је разлог за бављење овом темом изражено интересовање Никодима Милаша за државно – црквено право. Тема је значајна и за односе државе и цркве у Русији данас. Наиме, модерна држава настала је као резултат секуларизације. То значи да је уставни принцип секуларне државе основ државности у модерном времену. То је процес који је имао своје развојне фазе, чији почетак сеже још у 11. век у време борбе за инвеституру. Тада се сматрало да ауторитет световног владара деривира од папиног ауторитета. Најзначајни даљи кораци били су Нантски едикт и Француска буржоаска револуција. Нантски едикт је прописао да лице може бити грађанин без обзира на верску припадност. У руском контексту значајна је појава Бољшевичке револуције. Ипак, секуларизација није спровођена аналогно западној Европи. Више је била у питању атеистичка политика, него просто раздвајање државе и цркве. Политички идентитет се више није заснивао на религијском, а интервенција државе у црквена питања је, бар у начелу, забрањена. Прокламована је равноправност свих верских заједница. У поређењу с тим, правни систем савремене Русије познаје појам „традиционалних вредности“. Две хиљаде двадесет и друге године донесена су два документа, који су представили и објаснили овај појам. „Традиционалне вредности“ нису религијске, већ секуларне и важеће и за вернике и за оне који то нису. Ипак, оне су настале под утицајем религија, посебно руског православља. Фигурира и појам „традиционалних руских вредности“. Она су фундамент руског грађанског (секуларног) идентитета. Др Кондуров даје своје тумачење ове хронологије: поменута два документа представљају начин преиспитивања либералне концепције из Устава од 1993. године, иако оно не подразумева одбацивање модела секуларне државе.

Последњи говорник друге сесије био је Александар Васиљевић са Института за европске студије, који је изложио тему „Православно грађитељство: канонско наслеђе Никодима Милаша“. Како је рекао, задатак овог истраживања је био да се са становишта аутономног права православне цркве, конкретно кроз канонско наслеђе Никодима Милаша, укаже на специфичности црквених норми у времену експанзије црквеног грађитељства. Изградња сакралних објеката регулисана је и нормама црквеног и нормама државног права. У погле-

ду државних прописа истиче се разлика између верских објеката и богослужбених простора, док их цркве појмовно не раздвајају. Епископ Милаш у свом делу „Православно црквено право“ је у поглављу о светим местима дао своју поделу црквених објеката на цркве (лат. *templum*), у којима се врше богослужења и чувају свете мошти. Разликовао је саборске и парохијске храмове. Полагање темеља је у надлежности епископа, онда следи поступак изградње, који не сме бити дужи од три године. Након што се објекат изгради, врши се освећење храма и полагање моштију светитеља. Милаш у света места убраја и гробља, која се оснивају посебним црквеним обредом и молитвом. Отуђење црквене имовине могуће је само у неким случајевима и то потпуно (продајом, даривањем и заменом) или условно (путем наследних дажбина, земљишне залоге и антихресе). Правило је да се, ако има потребе за отуђењем црквених ствари, мора почети од покретних ствари, па се онда може прећи на непокретне ствари. Али, ствари којима се врши света литургија се не могу отуђити, као ни верски објекти. Изузетно, црквена имовина се може отуђити из следећих разлога: ослобађања заробљених ратника или цивилног народа, исплате дугова и пореза, набавке богослужбених предмета и изградње или реконструкције црквених објеката. Последњи пример који Милаш наводи је пружање помоћи држави. Своје излагање говорник завршава речима да се на тај начин потврђује континуитет канонског начела неприкосновености трајне намене верских објеката, што, у извесној мери, надилази оквири позитивног права.

## ДРУГИ ДАН КОНФЕРЕНЦИЈЕ: СЕСИЈА ТРЕЋА

Модераторка прве сесије др Валентина Цветковић Ђорђевић дала је реч првом говорнику др Војиславу Станимировићу са Правног факултета Универзитета у Београду. Његово излагање је било на тему „Црквено брачно право по Никодиму Милашу“. Према Милашевом ставу изложеном у „Православном црквеном праву“ брак је једна од седам светих тајни, што јасно надилази институт грађанског брака као сагласности воља. Милаш је ишао још даље, тврдећи да је брак „најстарија установа божанског права“ и тачка „спајања божанског и човечанског права“, цитирајући римског правника Модестина (*Herennius Modestinus*). Три су основне црте брака: физичка, етичка и правнорелигијска. Најважнији услови за склапање брака су слободна воља („заједничка привола“) оних који ступају у брак, сагласност са општим прописима за сваки законити уговор, нормално умно стање, способност за одржавање брачних дужности и дозвола старијих у случају малолетника. Потом, Милаш је говорио о веридби и о пред-

брачном испиту. Потоњи се састојао из два дела: испуњења брачних предуслова и познавања хришћанске науке. Склапање брака се врши у цркви, обично пре подне, у данима када нема великих црквених празника. Разликовао је потпуне и условне брачне сметње. Потпуне чине брак ништавим од почетка. Др Станимировић је истакао занимљив став Никодима Милаша о рукоположењу за свештеника као брачној сметњи. Милашев рад из 1907. године, који је третирао ову тему, довео је до бурних реакција и до његовог пензионисања. Није одобравао развод брака и држао се правила из Новог завета: „што је Бог саставио, човек да не раставља“. Брачне парнице биле су у надлежности црквеног суда. Професор је поменуо и важну чињеницу из Милашевог личног живота. Наиме, Милаш, који је тада носио световно име Никола, био је на прагу венчања са извесном Софијом. Суочен са захтевима њене трговачке породице, доживео је крах те љубави, што је довело до његовог замонашења. То је, свакако, обележило његов живот и дело. Према др Станимировићу, догматичност и ригидност које се приписују Никодиму Милашу могу бити делом последица његове изгубљене љубави.

Следећи говорник био је др Марко Ђурђевић са Правног факултета Универзитета у Београду са темом „Течење црквене имовине из перспективе модерних правила српског права о стицању права правним пословима“. Професор се, прво, осврнуо на значај Никодима Милаша и правне историје уопште: „правна садашњост остаје празна и неразумљива, ако немамо сазнања о томе како се до ње дошло“, истакао је у уводним речима. Помало архаичан израз „течење црквене имовине“ из наслова теме, преузет је из Милашевог одељка о управљању црквеном имовином. Милаш користи модификовани појам црквене јурисдикције, различит од данашњег, у значењу управљања цркве својим добрима. Течење црквене имовине је, у ствари, правни промет субјективних имовинских грађанских права (или сукцесија). Црква се много чешће појављује као стицалац одређеног имовинског права, него у улози правног претходника. У сукцесији постоје два основна појма: појам субјекта и појам правног основа сукцесије. Да би црква учествовала у правном промету, она мора да се оличи у признатом правном субјективитету. Међутим, искрсава проблем: без обзира што је СПЦ јавно регистрована као правно лице, својим унутрашњим актима она је одредила „правна лица“<sup>1</sup> која је персонализује. Ту су, поред епископија, уврштене црквене општине, манастири и поједини месни храмови. Поставља се питање да ли су они правни субјекти у смислу грађанског права, с обзиром на то да

1 Наводнике ставио М. К.

нису регистровани као такви? Професор је закључио да то јесу били, до законских прописа из 2006. године. То потврђује и немала судска пракса, која кроз пресуде негира њихов субјективитет ако нису регистровани. Друго питање је правни основ промета. У питању су уговорно и тестаментарно стицање. Најчешћи је уговор о поклону. Ако неко лице, пак, жели да поклони своју имовину, нпр. поједином манастиру или цркви, то се остварује посредно, односно уговором о поклону са налогом. Продаја црквене имовине подлеже посебним ограничењима (одобрењу вишег црквеног органа), а ако је у питању имовина веће вредности, тражи се одобрење Патријаршије. Професор, међутим, оставља отвореним питање: како то ограничење уговарања утиче на пуноважност правног посла о отуђењу имовине, предузетог без одобрења?

Проф. др Сања Глигић са Правног факултета Универзитета у Београду говорила је на тему „Правила *ne bis in idem* и *nullum crimen nulla poena sine lege* у радовима Никодима Милаша“. Та два правна института, која су дошла још из римског права, немају у канонском праву уобичајено значење. То се види у појединим црквеносудским пресудама, где је приметно одступање од наведених правила. Разлог лежи у томе што је у канонском праву санкција духовни лек, за разлику од кривичног права где је ретрибутивна мера. Одступање се огледа у својеврсном попуњавању правних празнина када су учиниоци одређених дела или кажњавани за дела или су им изрицане санкције које нису претходно предвиђене канонима. У праву се то назива применом обичаја *praeter legem* (на основу слободног судијског уверења) или применом обичаја *secundum legem* (у складу са аналогijом). Никодим Милаш је проналазио оправдање за наведене методе у својим правноисторијским анализама канона Васељенских сабора и канона светих отаца, где је приметан недостатак у прописивању расположивих санкција. У канонском праву постоје корективне и виндикативне казне. Корективне казне имају за циљ да поправе грешника (епитимија, укор) за разлику од виндикативних (свргнуће, искључење из цркве), које су репресивне. Према Милашу, епископ има право и без црквеног суда да изрекне казну, без уписа у казнену евиденцију. Оправдање за то налази у пракси руске Конзисторије. Слична права има и бискуп у римокатоличкој цркви, који може лишити лице свештеничког чина, додуше, у ограниченом временском периоду. Одступање у погледу правила *ne bis in idem*, присутно је у случајевима када се осуђеном у првом степену једном, у другом степену изрекне друга казна. Др Глигић је као пример те праксе навела случај бившег Владике рашко – призренског СПЦ Артемија, који је, на крају, искључен из црквене заједнице одлуком Сабора СПЦ, без црквеносудске пре-

суде. Професорка је закључила да разлог иза ове праксе лежи у самој природи и карактеристичној статичности канонских правила. Да је све као у световном праву, не би могли бити кажњавани сви они преступи који нису унапред прописани. У друштву које се динамично мења, исход би био крајње неповољан за црквени поредак.

Реч је, затим, добио асистент са Правног факултета Универзитета у Београду Ђорђе Степић са темом „Српско средњовековно законодавство о заштити црквене имовине“. На почетку обраћања, као незаобилазан извор за ту материју, означио је Никодима Милаша као једног од водећих проучавалаца грчко – римског законодавства. У питању су канони православне цркве и византијски закони сабрани у номоканонским зборницима, у првом реду у Законоправилу Светог Саве. Даље, ту су средњовековне повеље и Душанов законик. Правна заштита црквене имовине је садржана у грађанским прописима о ограничењу отуђења црквене имовине, као и у кривичним прописима о противправним нападима на црквену имовину. Црква је имала привилегован положај у стицању имовине. Фигурирају примери симболичког плаћања за куповину имања, на пример, у облику неколико ведара вина или 20 кабала жита. Ограничење располагања имовином појављивало се у два вида: неопходног одобрења надређеног црквеног органа, као и у погледу правног основа. Било је дозвољено отуђити имовину само у циљу ослобађања ратних заробљеника и помоћи сиромашнима. Правило је било такво да су се отуђивале прво покретне, па онда непокретне ствари. Било је забрањено продавати свештене ствари за несвештену употребу световним лицима, јер је то био облик светотатства (у ширем смислу светогрђа). И заиста, наглашава Степић, ретко се срећу примери када је црква прибегавала умањивању свог имовинског фонда. До тога је могло долазити само фактичким узурпацијама. За разлику од данашњег времена, правни субјективитет цркава и манастира је био неспоран у српском средњовековном праву, као што је било неспорно и правно заступништво од стране старешине храма. Што се тиче спорова око манастирских имања, они су се најчешће завршавали одустанком тужилаца од даљег вођења спора. То је праћено, чак, и неретким даривањем цркве са којом је тужилац претходно био у судском спору.

Ову сесију је окончао Атанасиос Лоис говором на тему „Употребе словенског језика у светој литургији, папског поимања и политике према Методију код Никодима Милаша“. Западна црква је селективно користила словенски језик, према којем је имала аверзију у складу својом доктрином по којој богослужбени језици смеју бити само латински, грчки и хебрејски. Отуда је Милаш сматрао да су Ђирило и Методије били доследнији и да су заступали православно гледиште.

Он је то видео, чак, као структурални елемент њихове мисије. Откуд у наслову теме, онда, само Методије? Зато што је баш он био највише укључен у спор са римским папом и франачким клером око језичког питања, питања власти и јурисдикције. Никодим Милаш је био на становишту да се истраживања морају заснивати на званичним документима, а не толико на житијама и сличним изворима. Он је доста студиозно анализирао папска писма (посланице) чији је адресат био управо Методије, превасходно од 880. до 885. године. Излагачево становиште је да је ово тачка од које папска политика постаје историјски видљива. Суштина Милашевог мишљења била је да је касније присвајање Свете браће од стране Римокатоличке цркве настало из жеље за ширењем утицаја међу словенским народима, без обзира што су њих двојица, по Милашевим речима, увек припадали православној цркви. Мишљење Свете столице о језичком питању се, међутим, колебало: папа Адријан II је допустио словенску литургију, папа Јован VIII је два пута забрањује, па је опет допушта. На крају, папа Стефан V је поново забрањује и анатемисе двојицу грчких проповедника. Папа Адријан II је, чак, поставио Методија за архиепископа Моравске. Ипак, то почетно прихватање Методијеве мисије Милаш не види као саглашавање папе са његовим схватањима, већ као део плана ширења утицаја на Илирик и Панонију и одупирања могућим притисцима Византинаца са истока и Франачке државе са запада Европе. Касније папе задржавају прагматичан однос према том питању у сличном маниру. Други ватикански сабор (1962 – 1965) коначно је дозволио употребу народног језика у богослужењима и вратио се становишту солунске браће из деветог века. Излагач закључује да је највећи допринос Никодима Милаша у томе што је показао да се питање језика мора схватити као значајно еклисиолошко и историјско питање.

## ДРУГИ ДАН КОНФЕРЕНЦИЈЕ: СЕСИЈА ЧЕТВРТА

На последњој сесији конференције, први је говорио др Душан Ракитић са Правног факултета Универзитета у Београду на тему „Перспектива епископа Никодима Милаша на етнички и национални идентитет Далмације у делу „Православна Далмација“. По сопственом признању, „Православна Далмација“ је Милашева омиљена књига. Она је својеврсна комбинација политичке и црквене историје. Из наслова књиге, ипак, јасно је да Милаш није имао намеру да говори о националном, колико о верском идентитету Далмације у великом распону од настанка цркве до средине XIX века. Дело је било контроверзно, јер је у њему Милаш изнео своју тврдњу о непреки-

нутом континуитету православне супрематије у Далмацији. Разлог за спорења др Ракитић налази у израженој политичкој осетљивости тренутка у којем је Милаш стварао, јер је тада била присутна тежња разних народа вишенационалне Дунавске монархије за стварањем својих националних држава. Током целог излагања у књизи јасна је подела на приморске градове и залеђе, због различитог етничког супстрата. Према Милашевом ставу, континуирано се, још од великог црквеног раскола, одвијао један значајан историјски процес: тежња римске цркве да латинизира (романизира) Далмацију. Значајан тренутак за опстајање православља је био долазак православних Срба у Далмацију крајем XIII и почетком XIV века. То је ојачало православни елемент, након што су се Хрвати приклонили унији са папом, за шта криви политичке амбиције хрватских краљева Томислава и Петра Крешимира. Никодим Милаш је оспоравао писање источног римског цара Константина Порфирогенита да су Хрвати у седмом веку примили хришћанство и тврди да се то догодило у доба мисије Ђирила и Методија. Милаш је био склон томе да криви цара Душана што није више пажње посветио Далмацији и заштити православних. Када је говорио о народном јединству Срба и Хрвата, био је мишљења да ће оно бити могуће само када се Хрвати буду вратили „у крило православне цркве“. Своју слику верског идентитета Никодим Милаш је градио у односу на сложену етничку структуру Далмације.

Наредни говорници сесије били су правни романисти са Правног факултета Универзитета у Београду. Др Валентина Цветковић Ђорђевић говорила је на тему „*Adfinitas* у римском праву и својдба у православном црквеном праву“. Римски институт *adfinitas* односио се на тазбинско сродство, али уџбеници римског права га ретко обрађују. У Милашевом делу „Православно црквено право“ помиње се управо тај институт, истина врло језгровито, али исцрпно. Поставља се питање: могу ли се установити сличности и разлике између својдбе у римском праву и у Милашевој књизи? Релевантан је Модестинов фрагмент у 38. књизи Дигеста под насловом „О степенима сродства, о тазбини и о њиховим називима“. Модестин говори о когнатском, агнатском и тазбинском сродству. По Модестиновим речима, тазбинско сродство је однос вештачког сродства једног супружника и крвних сродника другог супружника, који се заснива на законитом браку и постоји докле и тај брак опстаје. Преовлађује мишљење да веридба није конституисала тазбинско сродство у класичном римском праву, иако постоје извесна спорења у науци. Такође, границе тазбинског сродства су дате у римском казуистичком маниру и дају се наслутити само из појединачних случајева. Крајем IV века, продором хришћанства, тазбинско сродство се све више

разматра у контексту крвног сродства. Тако почињу да се рачунају степени тазбинског сродства и то у правој и у побочној линији. У конституцијама Диоклецијана и Максимијана, било је прописано да тазбинско сродство нема утицаја на законско наслеђивање. Милашева перцепција тазбинског сродства (својдбе) је дефинитивно формирана у духу посткласичног римског права. Које би, међутим, биле разлике? У црквеном праву својдба се рачуна и између крвних сродника једног и крвних сродника другог супружника, што није било могуће у римском праву. Што се тиче брачних сметњи, у црквеном праву су забрањени бракови у правој линији својдбе без обзира на степен сродства. У побочној линији брачна сметња постоји закључно са петим степеном, док је у шестом степену могуће закључити брак под условом да не дође до „смесе имена“, што подразумева ситуације у којима млађе лице заузме сроднички положај старијег и обратно. Сучељавање римске либералне концепције са хришћанском концепцијом брачних правила јасно произилази из наведених примера.

Након професорке Цветковић Ђорђевић, реч је добио др Вукашин Станојловић. Говорио је на тему веридбе у посткласичном римском праву као примеру утицаја јудеохришћанске религије. Поставио је питање: на које начине су црквени канони могли трансформисати римски институт веридбе? Веридба је дуго у римском праву била формални правни посао. Крајем периода Републике, међутим, види се одсуство формализма, а веридба је губила на значају. Под утицајем хришћанства, до повраћаја значаја веридбе је дошло у позном класичном римском праву. Веридба се по значају скоро изједначавала са браком и поново су се тражили начини да се формализује кроз уговорну казну у случају кривице једне стране за несклапање брака у одређеном року. Због оспоравања моралности такве праксе, уговорна казна је била забрањена. Проблем обезбеђивања склапања брака морао је да буде решен алтернативним средствима, тј. заложним правом. У том погледу повлачи се паралела са јеврејским (талмудским) и хришћанском правом. Још једна важна сличност била је у сакралном карактеру веридбе. У јеврејском праву, веридба је чин посвећења жене, односно будуће супруге. Цар Константин у једној својој конституцији прописује да се веридба сматра закљученом онда када су се двоје пољубили. Наизлед неформални акт је, ипак, имао битне имовинскоправне последице. Говорник ту чињеницу илуструје следећим правним правилом из поменутог документа: ако се вереници пољубе и вереник дарује вереницу, а умре пре него што брак буде закључен, вереница је добијала право да наследи  $\frac{1}{2}$  поклона. У супротном, вереница није наслеђивала ништа. Случај је био доста другачији ако би вереница поклонила веренички дар веренику и умрла

пре склапања брака. Без обзира на то да ли су се пољубили или не, њени родитељи би повратили поклон у целини.

Последњу сесију конференције закључио је др Владимир Вулетић са темом „Никодим Милаш и традиција римског права: поводом сто осамдесет година од рођења и сто десет година од смрти“. Цитирајући словеначког и југословенског глумца Стеву Жигона да се вера и наука суштински не могу сусрести, професор Вулетић је у свом излагању поставио питање да ли је то, ипак, било могуће кроз историју. Одговор је пронашао у почецима појаве универзитета у Европи. Универзитет је, према речима др Вулетића, настао на праву и на канону. Дао је пример Болоњског универзитета, који је настао 1140. године и био центар изучавања права. Глосаторска и остале школе римског права дефинисале су Болоњу као „мајку права“ (лат. *mater legum*). Др Вулетић је утврдио да тада да право и није постојало без црквеног канона. Онај ко би завршио студије носио би титулу „доктора оба права“ (лат. *doctor iuris utriusque*): римског и канонског права. Универзитет је виђен као заједница професора, који су тада били свештеници, и студената. Свештеници су први изучавали и предавали право. Према професору Вулетићу, чак је и персирање настало у Болоњи. Професори су персирали својим студентима, јер су претходно студенти персирали својим професорима као свештеницима. Организована настава права је била конципирана тако да су студентима представљани различити спорови, у оквиру чега им је била давана прилика да полемишу под надзором професора. Глосатори су заслужни за унапређивање сазнања о многим правним институтима, од којих се неки налазе у самим темељима права, као на пример институт добре вере (лат. *bona fides*). Развили су учење о два облика несавесног понашања, а то су превара и обмана. Разликовали су две врсте преваре: узрочну и инциденталну. У случају узорчне преваре, купац је имао право раскида уговора, док је код инциденталне имао право да тражи сразмерно умањење цене. Свети Тома Аквински је, поред Милаша, такође, пример свеца, канонисте и (на неки начин) правника који је полазио од Аристотеловог схватања да ниједна страна није смела да се обогати на рачун друге. Ослањајући се на класично римско право, у томе је видео нешто неправедно и недозвољено. Правна историја текла је, у ствари, под снажним утицајем хришћанског идеала.

Рад приспео / Paper received: 10. 5. 2026.

Прихваћен за објављивање / Accepted for publication: 26. 5. 2026.